

Yüksek Din Eğitimi Kurumlarında Değişim ve Yenilenmenin Gerekçeleri

Ali Rıza GÜL*

Yüksek Din Eğitimi Kurumlarında Değişim ve Yenilenmenin Gerekçeleri

Özet ► Kurumları ayakta tutan ve varlıklarının devam etmesini sağlayan iksir, değişime ve gelişime ayak uydurmalarıdır. Yeni durumlara göre pozisyonlarını gözden geçiremeyen, yeni şartlar doğrultusunda kendini yenileyemeyen kurumlar, er veya geç tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalırlar. Dini olmaları bile, onları bu acı sondan kurtaramaz. Bilim tarihimizde bunun en bariz örneğini Osmanlı medreseleri oluşturur. Bütün çabalara rağmen, gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmemekte ısrarla direnen bu ünlü eğitim kurumları, tasfiye olmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Günümüzde ülkemizde faaliyet gösteren yüksek din eğitimi kurumlarının da çağımızın dini ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilme noktasında benzer bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Şayet ülke olarak, alanlarında son derece iyi yetişmiş, içinde yaşadığı çağı doğru okuyabilecek, stratejik ve konjonktürel gelişmeleri anlamlandırabilecek, günceli takip edebilecek ve bütün bunların doğurduğu dini problemlere sağlıklı çözümler üretebilecek kapasiteye sahip ilahiyatçılar yetiştirmek istiyorsak, bu kurumlarda gerekli dış ve iç yapı dönüşümlerini ve akademik değişimleri vakit geçirmeden yapmalıyız. Bunun için kâfi miktarda gerekçeye sahibiz.

Yüksek din eğitimi kurumlarımızda değişimin kanaatimizce en önemli gerekçelerini, toplumsal ihtiyaçların çeşitlenerek artması, tek tipli öğretimin olumsuz sonuçlar doğurması, mevcut programların istihdam alanlarına yönelik olmaması, uluslararası boyutun ihmal edilmesi ve strateji eksikliği oluşturmaktadır. Biz bu çalışmamızda bu ana gerekçeleri detaylandırdık. Amacımız ülkemizde yapılan din eğitiminin kalitesinin artmasına katkıda bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: Din eğitimi, İlahiyat Fakültesi, İhtiyaç, Tek Tiplilik, Yenilik, Strateji

Rationales for Change and Renewal of the Higher Religious Education Institutions

Abstract ► The thing that sustains the institutions and ensures their presence is adapting themselves to change and development. The institutions that can't

---

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Öğretim Üyesi, e-mail: alirizagul@hotmail.com

revise their positions according to the new situations and can't renew themselves to the new conditions have to withdraw from the stage of history sooner or later. Even their religious nature can't save them from this bitter end. The most obvious example of it in our history of science is the Ottoman madrasas. Despite all efforts, the famous educational institutions that persistently resisted not to implement the necessary structural transformations could not save themselves from being liquidated.

Today, we can say that the institutions of higher religious education that operate in our country couldn't satisfy the religious needs and expectations of our age and face with the same danger. If we want to have the theologians who have been educated extremely well in their branches, able to read the age correctly they live in, give meaning the strategically and cyclical developments, follow the current topics and produce healthy solutions for religious problems engendered by all these, we need to make internal and external structural transformation and academic changes in these institutions immediately. We have sufficient reasons for this.

In our opinion, the most important rationales for change in our higher religious education institutions are diversified increase of social needs, negative consequences for monotype education, not targeting at employment areas in the current programs, neglecting the international dimension and lack of strategy. We detailed the main rationales in this study. Our goal is to contribute to the improvement of the quality of religious education in our country.

Key words: Religious Education, Faculty of Theology, Needs, Monotype, Innovation, Strategy

1. Giriş

Hâlihazırda ülkemizde, İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Dini İlimler Fakültesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi adlarını taşıyan kurumlarda yüksek din eğitimi faaliyetleri sürdürülmektedir. Diğerleri yeni kurulduğundan ve çıktıkları henüz yeterince alınmadığından, biz değerlendirmelerimizi tamamen İlahiyat Fakülteleri üzerinden yapacağız. Hem uzun sayılabilecek bir geçmişe ve deneyime sahip olan bu kurumlar üzerinden yaptığımız değerlendirmelerin diğerleri için de geçerli olacağını düşünüyoruz. Zira yeni kurulmuş olsalar da diğerleri, bölümlerinden yürütülen öğretim programlarına varıncaya kadar bu kurumların birer kopyası niteliğindedir.

Çalışmamızın hemen başında belirtmek isteriz ki, İlahiyat Fakülteleri ülkemiz tarihinde, hassaten yüksek din eğitimi alanında önemli fonksiyonlar gerçek-

leştirmiştir, gerçekleştirmeye de devam etmektedir. Bu farkındalığımızın, çalışmamızın olumsuz bir amacı bulunmadığını göstermeye yeter bir argüman olarak algılanmasını temenni ediyoruz. Bizim bu makalede amacımız, mensubu bulunmaktan gurur duyduğumuz kurumlarımızın bir adım daha ileriye gitmesine olumlu bir katkı yapmaya çalışmaktan ibarettir.

Kabul etmemiz gerekir ki, hiç geliştirilirse bile İlahiyat Fakülteleri mevcut yapılarıyla yıllarca daha hizmet verebilecek birikime, potansiyele ve tecrübeye sahiptir. Geçen uzun yıllar içerisinde oluşan teamül ve gelenekler memnun edici ve ümit verici düzeydedir. Ancak unutmamalıyız ki, kurumları ayakta tutan, etkilerini maksimize eden ve varlıklarının devam etmesini sağlayan iksir, değişime ve gelişime ayak uydurmalarıdır. Yeni durumlara göre pozisyonlarını gözden geçiremeyen, yeni şartlar doğrultusunda kendini yenileyemeyen kurumlar, er veya geç tarih sahnelerinden çekilmek zorunda kalırlar. Dini olmaları bile, onları bu acı sonda kurtaramaz. Bilim tarihimizde bunun en bariz örneğini Osmanlı medreseleri oluşturur. Bütün çabalara rağmen, gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmekte ısrarla direnen bu ünlü eğitim kurumları, tasfiye olmaktan kendilerini kurtarmamışlardır.¹

Güncelin problemlerine, toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine yeterince cevap veremeyen bu kurumlar, değişime karşı direnmekle sadece yenilenme şanslarını kaybetmekle kalmamışlar, aynı zamanda fonksiyonlarını, dolayısıyla da varlık nedenlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Günümüzde ülkemizde faaliyet gösteren yüksek din eğitimi kurumlarının da çağımızın dini ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilme noktasında benzer bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Şayet ülke olarak, alanlarında son derece iyi yetişmiş, içinde yaşadığı çağı doğru okuyabilecek, stratejik ve konjonktürel gelişmeleri anlamlandırabilecek, günceli takip edebilecek ve bütün bunların doğurduğu dini problemlere sağlıklı çözümler üretebilecek kapasiteye sahip ilahiyatçılar yetiştirmek istiyorsak, bu kurumlarda gerekli yapısal ve akademik dönüşümleri sağlamalıyız. Bunun için kâfi miktarda gerekçeye sahibiz. Biz bu çalışmamızda işte bu gerekçelerden önemli gördüklerimizi ele almak istiyoruz. Makalemizde din eğitim-öğretimi

---

¹ Geniş bilgi için bkz. Ramazan Boyacıoğlu, “Beyanü'l-hak'ta Ulema, Siyaset Ve Medrese”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2 (ss. 51-92), 1998, s. 63-65 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/214.pdf> 01.09.2011).

hakkında dile getireceğimiz aksaklık ve eksiklikler esasen lisans öğretimine ilişkin olmakla beraber, lisansüstü öğretim için de büyük oranda geçerli görülebilir.

2. Toplumsal İhtiyaçların Çeşitlenerek Artması

Diğer bütün kurumlar gibi, eğitim kurumları da insanın ihtiyacına binaen kurulur. İnsanoğlunun ihtiyaçlarından birine veya birkaçına karşılık gelmeyen kurumlar uzun süre yaşama imkânı bulamaz. İnsanın en kutsal varlığı olan dinin eğitim-öğretiminin yapıldığı kurumlar için de aynı durum söz konusudur. Şayet toplumun herhangi bir alanda ihtiyacını gidermezlerse, kutsalı öğretmeleri onlara bir ayrıcalık sağlamaz. Aksine, bu kurumlar diğer kurumlara göre insanların ihtiyaçlarıyla daha içli-dışlı olmak zorundadır.

İslam geleneğinde din eğitimi köklü bir geçmişe ve geleneğe sahiptir. Cami eğitim-öğretiminin medreselere dönüşmesiyle sistematik bir hüviyete bürünen din eğitiminin, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini görüyoruz. Nâfi‘ Tevfik el-Abbûd, Selçuklu medreselerinin fonksiyonları ile toplumun ihtiyaçları arasında bağlantı kurarken şu tespitte bulunmaktadır: “Toplumun o dönemde öğretilen ilim dallarına duyduğu ihtiyacı anlamadan, medreseleri ve buradaki öğrenim sürecini incelemek, bu medreselerin hedeflerini açık bir şekilde ortaya koymak için yeterli değildir. Toplum, günlük hayatta kadı, kâtip ve cami imamı gibi görevlilere ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyaçların karşılanmasını ise medreseler üstlenmiş bulunuyordu. Görüldüğü kadarıyla medreseler toplumun bu ihtiyacını yeterince karşılamaktaydı.”² Ayrıca memur, vaiz, hatip ve öğretmen gibi, devletin resmî görevlerde istihdam edeceği diğer personel de yine bu medreselerde yetişmiştir. Bu medreseler sünnî fıkıh mezheplerinin güçlenmesine de büyük katkı sağlamıştır.³

² Nâfi‘ Tevfik el-Abbûd, “Abbasiler Döneminde Bağdat Dışındaki Irak Medreseleri”, Çev. Eyyüp Tanrıverdi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 7 (ss. 73 – 99), Mart 2006, s. 79.

³ Nâfi‘ Tevfik el-Abbûd, *Abbasiler Döneminde Bağdat Dışındaki Irak Medreseleri*, 78-79; İsmail Güven, “Türkiye Selçukluları’nda Medreseler”, *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt, 25, Sayı 2 (ss. 125-146), Yıl 1993, s. 138 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/482/5659.pdf> 10.09.2011).

Selçuklu medreseleri bağlamında zikrettiğimiz bu misyonlar, Osmanlı medreseleri için de aynen geçerlidir.⁴ Tarihimizin en önemli din eğitimi kurumları olarak medreselerin amaçları hiçbir zaman müftülük, vaizlik, imamlık, müezzinelik gibi temel din hizmetleri ile sınırlı tutulmamış, bunların yanı sıra topluma iyi insan kazandırmak, devletin yönetimi için memur yetiştirmek, devlet adamlarını eğitmek, bilginleri bir görev ve maaşla medreselere bağlayıp denetim altında tutarak devlet karşıtı hareketler içerisinde yer almaları ihtimalini ortadan kaldırmak gibi, son derece geniş alanları kapsayan amaçlar da gözetilmiştir.⁵

Sınıf geçme sistemi yerine tamamen ders geçme esasına göre dizayn edilen medreselerde toplumun ihtiyaçları doğrultusunda uzmanlaşmaya da gidildiği görülmektedir. Genel dini eğitim yapan medreselerin yanı sıra yalnızca hadis ilminin öğretildiği Dâru'l-hadîs, sadece İslam hukuku öğretimine tahsis edilen Dâru'l-fikh, yalnızca tıp eğitiminin verildiği Dâru't-tıb ve Dâru'ş-şifâ gibi kurumları bunlar arasında sayabiliriz.⁶ Medreselerde esas olarak din eğitimi yapı-

⁴ Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılar’a Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, Yıl: 2, sayı: 2 (ss. 273-281), 1987, s. 278-80 ([http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/ilh/1987-2\(2\)/M28.pdf](http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/ilh/1987-2(2)/M28.pdf)); Fahri Unan, “Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi Sempozyumu (4-6 Aralık 1998 İzmir)*, Ankara, 1999, s. 181-193 (<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik22.html#ftn1>); Ali Rıza Erdem, “Üniversitelerimizin Bilim Tarihimizdeki Yeri”, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak 2005, s. 2-3 (<http://www.universite-toplum.org/pdf/235.pdf>) erişimler: 31.10.2011.

⁵ Tarihi din eğitimi kurumları olarak medreselerin kuruluş amaçları ve işlevleri hakkında bkz. Hızlı, *Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler*, 275-76, 279; Erdem, *Üniversitelerimizin Bilim Tarihimizdeki Yeri*, 2.

⁶ Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2003/1 (ss. 149-168), s. 161-63 (http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_14/14_sanal.pdf 23.12.2011); Güven, *Türkiye Selçuklularında Medreseler*, 136-37.

makla birlikte, ihtiyaç hasıl oldukça hukuk, dil, iktisat, tıp, mühendislik, matematik, fen bilimleri ve diğer sosyal ve müspet bilimlerin eğitim-öğretimi de yapılmıştır.⁷

İslam tarihinde derin izler bırakan medreseler, bunları gerçekleştirirken, sürekli gelişim ve değişim içerisinde olmuştur. Çünkü toplum sürekli değişen ve gelişen bir varlıktır. Değişim, yeni iş ve meslek alanları ortaya çıkarmakta, toplumu bu alanlarda yetiştirmiş eleman ihtiyacıyla yüz yüze getirmektedir. Bu bağlamda ihtiyaç duyulan dini uzmanlık alanları sürekli olarak farklılaşmakta ve artmaktadır. Din eğitiminin sürekli güncellenmesini gerektiren en önemli neden işte bu esnek ve değişken durumdur. Tarihsel şartların gerektirdiği bu durumu fark edemeyen ve ona ayak uyduramayan din eğitimi kurumları, ne kadar güçlü âlimler yetiştirirlerse yetiştirsinler, tarih sahnesinden çekilmeye ve yerlerini başka eğitim kurumlarına devretmeye mecburdurlar. Çünkü katı yapıları, onları işlevsiz, misyonsuz ve vizyonsuz bırakır. Yerel ve evrensel gidişatı iyi okuyarak, gelişmelerini buna muvazi bir biçimde sürdüremeyen kurumlar da aynı akıbetten kendilerini kurtaramazlar.

Muhteşem geçmişlerine rağmen, medreselerin önce sönükleşmelerinin, sonra da birer birer kapanmaya başlamalarının ve nihayet resmen kapanmalarının temelinde de büyük ölçüde sürekli değişen tarihi şartlara göre kendilerini yenileyememeleri gerçeği yatmaktadır. Zira medreselerin, başta hızlı gelişim göstermelerine rağmen, sonraları genellikle yalnızca din eğitimi yapan kurumlara dönüştükleri ve yapısal değişimlere karşı direnç geliştirdikleri bilinmektedir.⁸ Osmanlı döneminde medreselerin ıslahı gündeme gelince bu direncin daha da arttığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, Osmanlı Devleti 20 Şubat 1870'te resmen açılışı yapılan

---

⁷ Geniş bilgi için bkz. Şanal, Osmanlı Devleti'nde Medreseler, 150-56; Hızlı, Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler, 279; Erdem, Üniversitelerimizin Bilim Tarihimizdeki Yeri, 2-3.

⁸ Hüseyin Atay, "Medreselerin Islahatı", *AÜİF Dergisi*, C. XXV, 1981 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9804.pdf> 23.12.2012), s. 1 vd.; Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (ss. 23-39), 1999, s. 24 vd. (http://www.isam.org.tr/documents%5C_dosyalar%5C_pdfler%5Cislam_arastirmalari_dergisi%5Csayi03%5C023_039.pdf 23.12.2012); Boyacıoğlu, *Beyanü'l-hak'ta Ulema, Siyaset Ve Medrese*, 18-22.

Darülfünun-i Osmanî'de (Osmanlı Bilimler Üniversitesi) hikmet ve edebiyat, hukuk, fizik ve matematik şubelerinin yanı sıra yüksek din ve tıp eğitimi şubeleri açmayı da planlamasına rağmen bunu maalesef gerçekleştirememiştir. Bunun sebebi, Tıp Şubesi'nin mevcut Tıbbiye'nin, ilahiyat mektebinin de medreselerin karşılığı olarak algılanmış olmasıdır. Fakat devletin ısrarlı çabaları sonucunda, ülkemizde ilk Şu'be-i Ulûm-i Âliye-i Dîniye (Yüksek Dîni İlimler Şubesi), günümüzdeki karşılığıyla İlahiyat Fakültesi, 1900'de II. Abdülhamid (Padişahlığı: 1876-1909; ö. 1918) döneminde Darülfünun'a bağlı olarak açılmıştır.⁹

Verdiğimiz bu bilgilerde konumuz açısından altını çizmemiz gereken iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, millet olarak bizim, din eğitimi konusunda aslında iyi sayılabilecek bir tarihi tecrübeye sahip olmamızdır. Bu tarihi tecrübe, değişim bağlamında yolumuza ışık tutabilir, işimizi kolaylaştırabilir. Dikkat çekmemiz gereken ikinci nokta ise, bu tarihi tecrübeye rağmen toplumsal değişimin görmezden gelinmesi, değişimin gerektirdiği yeniliklerin inatla reddedilmesidir. Ekseriyetle dini hassasiyet adına gösterilen bu direnç, din eğitiminin en yumuşak noktasını teşkil etmektedir. Toplumsal dönüşümün inkâr edilemeyecek kadar açık hale geldiği, hatta hızlı değişimin hemen her sürecin belirleyicisi olduğu, yeni ihtiyaç alanlarının kendini iyiden iyiye gösterdiği günümüzde bile bu direnci kırmak kolay görünmemektedir. Bu da çağdaş din eğitiminin önünde aşılması zor bir engel olarak durmaktadır. Zira din eğitimi, ancak temel din hizmetlerine cevap verebilecek bir çerçeveye hapseden bu anlayış, din eğitiminin yenilenmesi yönündeki talepleri sonuçsuz bırakmaktadır.

Din eğitiminin yenilenmesine karşı geliştirilen tavrın temelinde İslam'ın bozulmak istendiği gibi gereksiz bir şüphe yer almaktadır. Gerçi son zamanlarda yenilik namına ortaya atılan bazı görüşler bu şüpheyi biraz da olsa doğrular gibidir; ancak İslam tarihi boyunca din eğitimi alanında girilen geliştirme ve yenilik faaliyetlerinin kahir ekseriyetle iyi niyetli olduğunda şüphe yoktur. Mesela, yukarıdaki örnekte Osmanlı Devleti'nin din eğitimine karşı bir tavır almadığı, aksine aynen yeniçeri ocağı gibi, eski dinamizmini yitirmiş, İslam toplumunun hemen

⁹ Ali Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13 (ss. 9-36), Haziran 2007, s. 11 (<http://ded.dem.org.tr/gorsel/pdf/ded-13-makale-1.pdf> 05.04.2009); Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2015, s. 338 vd.

hiçbir yeni problemine çözüm üretemez hale gelmiş, dolayısıyla miadını artık doldurmuş din eğitimini çağın gereklerine göre geliştirmek ve yenilemek istediği gayet açıktır. Devletin mevcut medrese yapısı varken, adında medrese ismi geçmeyen yeni bir yüksek din eğitimi kurumu oluşturulması hususunda iradesini ısrarla ortaya koymasını bu bağlamda olumlu karşılamak gerekir.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde medreselere din eğitiminin yanında birçok misyonun daha yüklendiğini yukarıda zikretmiştik. Eğer medreseler genel eğitim kurumları anlamında okulun karşılığı ise, bu kadar misyon üstlenmesi elbette yadırganmamalıdır. Fakat bu kurumlar son kertede din eğitimi kurumlarına dönüşmüşse, o zaman misyonlarının da din eğitimi ile sınırlı kalması gerekirdi. Cumhuriyetle birlikte bu sınırlandırma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat bu sefer de “din eğitimi” tabirinin çok dar çerçevede algılandığını, çağdaş din eğitimi kurumları oluşturulurken, bunun bir yansıması olarak, imamlık, hatiplik, müftülük ve vaizlik gibi temel din hizmetlerini yerine getirecek “din adamı” yetiştirme düşüncesinin haricine çıkılmadığını görmekteyiz. Bu bakış açısına göre, esas olan toplumun temel dini ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği medreseler kapatılıp, İmam Hatip Mektepleri kurulurken de, 1949 yılında İmam Hatip Kursları tesis edilirken de, 1951-1952 eğitim-öğretim döneminde İmam-Hatip Okulları açılırken de hep bu ihtiyacın giderilmesi amaçlanmıştır.¹⁰

Ankara’da 1949 yılında İlahiyat Fakültesi kurulurken, Ankara Üniversitesi Senatosu da aynı amaca atıfta bulunmuştur: “Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesi’nin

---

¹⁰ Tevhid-i Tedrisat Kanununun ilgili hükmü şöyledir: Madde 4- “Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.” Kanunun tamamı için bkz. http://tr.wikisource.org/wiki/Tevhid-i_Tedrisat_Kanunu (09.04.2009).

kurulması...”¹¹ Dârulfünûn’a (İstanbul Üniversitesi) bağlı olarak kurulan ve sadece dokuz yıl açık kalabilen İlahiyat Fakültesi’ni¹² en azından kuramsal olarak bundan müstesna tutabiliriz. Zira Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. maddesi bu fakültenin kuruluş gerekçesini, “yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere” ifadesiyle açıklamaktadır. Kanunun bu maddesi, çeşitli alanlara yönelik din uzmanları yetiştirmenin önünü kapatmamaktadır. Fakat yoğun ihtiyaç nedeniyle, uygulamada temel din hizmetleri zorunlu olarak bu amacın önüne geçmiştir.

Günümüzde de temel din hizmetleri, İlahiyat Fakültesi mezunlarının görev alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca bu mezunlar, öğretmenlik ve öğretim üyeliğinin de aralarında bulunduğu birçok mesleği daha icra edebilme hakkına sahiptirler. Fakat yüksek din eğitimi alan kişilerin hizmet alanları, artık bunların çok daha ötesine taşmıştır. Cezaevlerinde, hastanelerde, yaşlıların barındığı yurtlarda, sığınma evlerinde vb. birçok alanda nitelikli din görevlisine ihtiyaç olduğu izahıta varestedir. Ayrıca ordumuzun birliklerinde önceden var olan, askerliğin meşrulaştırılmasında, askerlerin dini ihtiyaçlarının giderilmesinde ve maneviyatlarının yükseltilmesinde, onlara itaat ve disiplin aşılmasında önemli fonksiyonlar üstlenen “Alay Müftülüğü” ve “Tabur İmamlığı” gibi kadroların¹³ tekrar ihdas

¹¹ T.B.M.M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 20, Toplantı: 3, s. 227-281; Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *AÜİF Dergisi*, Cilt: 31 (ss. 1-27), 1989, s. 8 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9898.pdf> 23.12.2011); Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, 355.

¹² Bu Fakültenin kapatılış süreçleri hakkında bkz. Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, 349-53.

¹³ Askeri birliklerdeki dini kadrolar hakkında bkz. Ziya Kazıcı, “Alay”, *DİA*, Ankara: TDV, C. II (ss. 347-48), 1989, s. 348; Mehmet Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu’nda Tabur İmamları”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt: 11, Sayı: 1 (ss. 1-33), 2016, s. 3 vd. (<http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/TBTKK/akademikincelemeler/5000164638.pdf> 28.09.2016); Durmuş Arslan, “Kıraat İlminde İcazname Geleneği ve Bir İcazname Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/1-2 (ss. 291-317), Aralık 2003, s. 305 (http://isamveri.org/pdfdrq/D01956/2003_2/2003_2_ARSLAND.pdf 28.09.2016); Esra Yakut, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, No: I, 2003, s. 37

edilmesi gündeme gelebilir. “Özel din hizmeti alanları” diye isimlendirebileceğimiz bu alanlarda görev yapacak ilahiyatçıları temel din hizmetlerini yürüten klasik din görevlisi tabiri içerisinde değerlendirmek imkânsızdır. Fakültelerimizde bu alanlara yönelik eğitim veren programlarımız bulunmamaktadır. Oysa hasta, yaşlı, mahkum gibi durumu özel olan kişilerin psikolojilerini bilmeyen bir ilahiyatçı onlara din hizmeti veremez. Sadece bu açıdan bakıldığında bile İlahiyat Fakültelerinde uygulanan programların geliştirilmesi gereği kendini gösterir. Öte yandan toplumumuzun bilgi ve kültür düzeyi sürekli yükselmektedir. Bilgi ve kültür düzeyi yüksek olan topluma katılacak ilahiyatçıların, çok ciddi eğitim süreçlerinden geçmesi ve belli alanlarda uzmanlığının bulunması zorunludur.

İlahiyat Fakültelerinde temelde İlahiyat Lisans Programı uygulanmaktadır. Fakültelerimizde değişik adlar altında uygulanan birkaç program, esas itibarıyla bu programa dayanmaktadır. İsmi değiştirilmesi veya yabancı dilde okutulması ile bu programın çeşitlenerek artan ihtiyaçlara cevap veremeyeceği açıktır. Zira müftülük, vaizlik, imamlık gibi din ilimlerine derin vukûfiyet gerektiren temel din hizmeti alanlarında görev alacakların, öğretmenlik mesleğini seçeceklerle aynı öğretim programı içerisinde yetiştirilemeyeceği açıktır. İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bile, hem birbirine kıyasla hem de ilk ve ortaöğretim kurumlarında yapıllarına nispetle hayli farklı bilgi düzeyleri ve pedagojik formasyonlar gerektirmektedir. Bu mesleklerden hiçbirisini yapmayı, toplum içerisinde bir ilahiyatçı olarak hayatını sürdürmeyi düşünenlerin dahi belli bir dini bilgi ve kültür düzeyine ulaşması gereklidir.

Artık kabul etmeliyiz ki, temel din hizmeti, eğitim-öğretim ve özel din hizmeti (mesleki hizmet) alanlarında görev yapacak ilahiyatçıların birbirinden az veya çok farklı donanımlara sahip olmaları zorunludur. O halde Fakültelerimizde

---

(http://w2.anadolu.edu.tr/arastirma/hakemli_dergiler/sosyal_bilimler/pdf/2003-1/sos_bil.2.pdf 28.09.2016).

1341/1925 yılında Genel Kurmay Başkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir yazı göndererek askere din bilgisi vermek üzere bir kitap yazılmasını talep etmişti. Başkanlık da Ahmed Hamdi Akseki'yi (ö. 1951) böyle bir kitap yazmakla görevlendirmişti. O da *Askere Din Dersleri* adıyla bir kitap hazırlamış, bu kitap orduya dağıtılmıştı. Daha sonra bu kitap, *Askere Din Kitabı* (Sadeleştiren: Talât Koçyiğit, 3. Basım, Ankara: DİB, 1976) adıyla birkaç defa basılarak büyük bir ihtiyacı gidermiştir.

uygulanan eğitim-öğretim programlarının, tek tip ilahiyatçı yetiştirmeyi hedefleyen geleneksel ilahiyat programının güdümünden çıkarılması, bunun yerine, adı geçen alanlarda, özellikle de çağımızın ortaya çıkardığı yeni ihtiyaç alanlarında görev yapabilecek donanıma sahip ilahiyatçılar yetiştirmeyi hedefleyen yeni programlar ihdas edilmesi, diplomaların bunları belirtir şekilde düzenlenmesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi mezunlarımıza istihdam sağlayan kurumların mevzuatlarında gerekli değişiklikleri yaparak bu programlar üzerinden personel alımına yönelmesi zorunlu görünmektedir. Keza fakültelerimizde, istihdam alanlarında görev yapmayı düşünsün veya düşünmesin, mezunlara, insanları dini yönden aydınlayabilecek, etrafına İslam'ın pozitif enerjisini yayabilecek, toplumda dini önderlik yapabilecek, dünyadaki gelişmeleri algılayıp değerlendirebilecek ve yeni meselelere çözümler getirmeye yönelik fikirler üretebilecek donanımı kazandıracak programlara ve ilave derslere de ihtiyaç bulunmaktadır.

Öte yandan bütün dünyada din uzmanlarına ihtiyaç duyulan alanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sürekli şekil değiştirerek artan bu ihtiyaç alanları, din eğitimi kurumlarının onlara cevap verebilecek esnek bir yapıya kavuşturulmalarını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinin yapılarının dinamik tutulması ve yeni ihtiyaçlara göre şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Maalesef mevcut yapılarıyla bu fakülteler, hastanelerde, hapisanelerde, ülkemizin yurt dışı temsilciliklerinde vb. birçok farklı alanda son yıllarda ihtiyaç duyulan ilahiyatçıları değil, kuruluşunun asıl amacını teşkil eden öğretmenlik, müftülük, vaizlik, imamlik gibi temel ihtiyaçları karşılayacak liyakatli ilahiyatçıları bile yetiştirmekten uzaktır. Tarihteki din eğitimi kurumlarımızın yaptığı gibi, topluma din önderleri ve güçlü fikir adamları yetiştirmek ise, bu kurumların hayalinde bile yoktur. Kanaatimizce, bu başarısızlığın temelinde, bu fakültelerdeki bölümlerin ve anabilim dallarının güncel hayatın gerektirdiği ihtiyaçlara göre teşekkül ettirilmemesi, onlara yönelik yeni branşlar oluşturulmaması, yine onlara yönelik yeni dersler ve eğitim programları ihdas edilmemesi yatmaktadır. Daha temelde ise, “tek tip ilahiyatçı” yetiştirme hevesi yer almaktadır.

3. Tek Tipliliğin Olumsuz Sonuçlar Doğurması

Şimdiye değin İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) merkez ve taşra teşkilatlarında memurluk ve temel din hizmetlerinden, ortaöğretim

kurumlarında öğretmenliğe, hatta İmam-Hatip Liselerinde (İHL) birbirinden çok farklı nitelikteki on dört tür meslek dersinin öğretmenliğine varıncaya kadar, tek tip diploma ile yirmi küsur alana uzman yetiştirmeye gayret etmiştir.¹⁴ Bu alanlara yukarıda değindiğimiz çağdaş ihtiyaçlardan doğan diğer alanları da ekleyecek olursak, mevcut yapıları ve eğitim programlarıyla İlahiyat Fakültelerinin bunlar karşısında yetersiz kalacağı kendiliğinden ortaya çıkar. Fakültelerimizin bu kadar çok alana uzman yetiştirme gayreti içerisinde olması, birçok problemi beraberinde getirmektedir.

İlahiyat Fakültelerinde, temelde tek tip olan mevcut programlarıyla ilahiyatçıya ihtiyaç duyan alanların tamamına eleman yetiştirmenin amaçlanması, bu fakülteleri, çok çeşitli bilim dallarını ihtiva eden ağır ve yığılma bir ders yüküyle karşı karşıya bırakmıştır. Mevcut yapı ve programlarda genel olarak istihdam alanlarının hepsinin hedeflenmesi ya da bu alanlara yönelik ayrıntılı amaçların bulunmaması, bir yandan hangi derslerin öncelenmesi gerektiği noktasında tereddütlere yol açarken, diğer yandan temel alanla ilgili derslerin gerek sayı, gerekse saat olarak azalması anlamına gelmektedir. Özellikle temel din hizmeti alanlarında faaliyet yapacak öğrenciler bundan olumsuz etkilenmektedirler. Şu anda bu fakültelerde karşı karşıya olduğumuz en önemli sorunlardan biri, kanaatimizce budur. Fakültelerimiz, temel alanlar için nitelikli din uzmanları yetiştirme amacını gerçekleştirebilecek konumda bile –maalesef- değildir.

Tek tip diplomayla tek tip ilahiyatçı yetiştirmenin amaçlanması, problemleri tespit etme ve çözüme noktasında da tıkanıklığa neden olmaktadır. İlahiyat Fakültelerinin mevcut yapıları, öğrencilere ilahiyatçının uygulama alanlarına yönelik problemleri belirleme ve çözüme becerisi kazandıramamaktadır. Çünkü mevcut programlar genel olup, belirli istihdam alanlarına yönelik değildir. Böyle olunca da temel din hizmetleri (müftülük, vaizlik, imamlık ve müezzinlik vb.), öğretmenlik gibi alanlardan hangisiyle ilgili problemlerin gündeme alınıp çözüleceği arasında bir bocalama yaşanmaktadır. Zira eğitim süresi bu alanların hepsini ele alacak kadar uzun değildir, uzun olması da gerekmemektedir. Mevcut uygulamada sonuçta genel bir ilahiyat eğitimi zorunlu hale gelmektedir. Oysa İlahiyat Fakülteleri gündemi geriden takip etmemeli, güncel sorunlara ilgisiz kalmamalı,

---

¹⁴ Nevzat Y. Aşıkoğlu, “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları Ve Kaliteye Yolculuk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1 (ss. 1-9), Sivas, 2005, s. 3 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1043.pdf> 12.07.2011).

bunlara yönelik çözümler üretmede kendilerini etkisiz veya yetersiz gösteren konumlamalardan şiddetle uzak durmalıdır. Programlarda güncel sorunlarla ilgili dersler mutlaka yer almalıdır. Bu noktada tekrar belirtelim ki, genel ilahiyat eğitimi bu bir çözüm değildir; aksine pek çok problemin kaynağıdır; köklü bir çözüm olarak, Fakültelerimizin artık ihtiyaçlara ve beklentilere cevap veremeyen mevcut yapılarının ve programlarının yenileriyle değiştirilmesi üzerinde düşünülmelidir.

İtiraf etmemiz gerekir ki, genel ilahiyat eğitimi özellikle din hizmetleri alanlarında görev alacak öğrencilerin temel İslâmî konularda yetersiz kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Oysa bir toplumun diğer alanlardaki ihtiyaçları gibi, din alanındaki ihtiyaçlarının da kaliteli biçimde karşılanması zaruridir. Bunun ilk şartı, toplumu din konusunda aydınlatacak kişilerin iyi yetişmiş olmasıdır. Aksi halde “Yarım doktor candan, yarım hoca dinden eder.” atasözünün anlamı gerçeğe dönüşür. Din alanındaki beklentilerine cevap bulamayan toplum, bir yandan dinin kendisine sağlayacağı faydalardan mahrum kalırken, diğer yandan kendi yönteminde çözümler bulmaya yönelir ki, bu çözümler dinin gerçekleriyle bağdaşmayabilir, kısmen veya tamamen meşruiyet çizgisinin dışına kayabilir. Öte yandan kabul etmek gerekir ki, İslam toplumlarında dini ilimler alanında geri kalmak, bilimsel anlamda geri kalmanın da ilk sebebidir. Osmanlı'nın son dönemi bunun açık bir örneğini sunmaktadır. Sayısını çok daha artırabileceğimiz bu gerekçeler, din eğitimi kurumlarının toplumun din alanındaki çağdaş ihtiyaçlarını tatmin edebilecek bir yapıya kavuşturulmalarını gerekli kılmaktadır.

Fakültelerimizde değişim konusunda öteden beri bir farkındalığın bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. İhtiyaçlara ve beklentilere cevap olmak üzere programlarda sık sık değişiklikler yapılmıştır. Ama itiraf etmeli ki, bunların hepsi yüzeysel değişikliklerdir. Zira uygulanan ilahiyat programı temel özelliklerini sürdürmüştür.¹⁵ Yakın tarihimizde ve günümüzde de tanıklık ettiğimiz bu değişim çabalarını takdirle karşıladığımızı belirtmeliyiz. Ancak Uluslararası İlahiyat Programı başta olmak üzere yeni programlar getirmelerine rağmen bunların da gerekli değişimi sağlamada yeterli olduğu söylenemez. Zira genel ilahiyat eğitiminin amaçlanması, köklü değişimlerin önündeki en büyük engeldir. Zaman geçirilmeden bu engelin aşılması zaruri görünmektedir.

¹⁵ M. Şevki Aydın, *Din Öğretimi Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi*, <http://www.flwi.ugent.be/cie/msaydin1.htm> (15.12.2008).

Tek tip ilahiyatçı yetiştirme gayretinin diğer bir sonucu da İlahiyat Fakültelerinde uygulamanın ihmal edilerek, neredeyse tamamen teori ve araştırmaya yönelinmiş olmasıdır. Kurumlarımızda yapılan eğitim-öğretimin teorik alanlarda yoğunlaştığı inkâr edilemez bir gerçektir. Mesela, temel din hizmeti alanlarında görev alacak bir öğrenci, eğitim-öğretim hayatı boyunca bu hizmeti nasıl ifa edeceğine ilişkin herhangi bir uygulama örneği görmemektedir; zira mevcut programlar herhangi bir iş alanına değil de yalnızca bilgi yüklemeye yönelik olarak dizayn edilmiştir. Keza, bir tefsir veya hadis araştırmacısının, bu ilimlerin öğrencilere nasıl öğretileceği, cami cemaatinin veya halkın bu ilimlerden nasıl istifade ettirileceği, yani uygulamada yöntemin ne olması gerektiği hususunu vb. konuları araştırdığı vaki değildir. Böyle bir araştırmanın tefsir alanına mı, yoksa din eğitimi alanına mı girdiği ise, mevcut İlahiyat Fakültesi yapılanmasında tam bir muammadır. Araştırmaların teorik alanda yoğunlaşmasını biraz da bu belirsizlik teşvik etmektedir.

4. Mevcut Programların İstihdam Alanlarına Yönelik Olmaması

Kuruldukları günden bugüne kadar İlahiyat Fakültelerinin tamamında İlahiyat Lisans Programı uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra imkanları müsait olan Fakültelerimizde, Uluslararası İlahiyat Programı, İngilizce İlahiyat Programı, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Ön Lisans Programı mezunlarına lisans tamamlama eğitimi veren Uzaktan İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programı ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (İDKAB) Programı adlarını taşıyan dört program daha yürütülmektedir.¹⁶ Ancak İDKAB Programı hariç, bu programların hemen hepsi, izledikleri müfredat itibarıyla İlahiyat Lisans Programının ufak-tefek değişikliklerle tekrarından veya yabancı dile çevrilmiş biçiminden ibaret bir görünüm sergilemektedir. Yüksek seviyede din eğitimi ve öğretimi görevini yürütmekten, müftülük ve imamlık, ilk ve orta öğretim kurumlarında öğretmenlik yapmaya, araştırmacı varıncaya kadar çeşitli memuriyet ve hizmetleri ifa etme ve uluslararası misyonlarda ülkemizi temsil

---

¹⁶ Örnek olarak bkz. <http://www.divinity.ankara.edu.tr/>; <https://ilahiyat.mar-mara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri/> (02.06.2016).

etmek gibi pek çok fonksiyona sahip İlahiyat Fakültelerinin,¹⁷ bu kadar çok alanın ihtiyaçlarına adları farklı, fakat içerikleri aynı olan programlarla cevap vermesi, takdir edilir ki, mümkün değildir.

Gerçek şudur ki, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü (İDKAB) hariç, İlahiyat Fakültelerinin omurgasını İlahiyat Lisans Programı oluşturmaktadır. Kuruluşlarından itibaren Fakültelerimizin olmazsa olmaz mahiyetinde olan bu program, ülkemizde din eğitimi alanında önemli fonksiyonlar gerçekleştirmiştir, gerçekleştirmeye de devam etmektedir. Bununla birlikte bu programın eleştirilebilecek yönleri de az değildir. Mesela, bu programda sadece ilahiyat eğitiminin verilmesi amaçlandığından, istihdama yönelik hedeflerin ne olduğu büyük ölçüde netlik kazanamamaktadır. Böyle olunca da öğrencilerin din hizmetleri alanında veya diğer alanlarda yetiştirilmesine yönelik dersler çok kısıtlı kalmakta, dersler arasında olması gereken koordinasyon ve bütünlük gözden kaçmaktadır. Günümüz modern eğitim anlayışla açıkça çelişen bu durum, “Öğrenci din hizmetlerine yönelik mi yoksa lise veya İHL meslek dersleri öğretmenliği için mi eğitim almaktadır?” vb. soruları karşılıksız bırakmaktadır. Ayrıca bu program teorik bilgilerle yüklü olduğundan, bütün istihdam alanları için yeterli donanımda öğrenci yetişmesini sağlayamamaktadır. Bu ve benzeri durumlar, tek bir programla tüm alanlara insan gücü yetiştirilemeyeceği modern dünyamızda İlahiyat programlarının yeniden gözden geçirilmesi, geliştirilmesi ve değiştirilmesi için gerekçe teşkil etmektedir.¹⁸

Öte yandan Fakültelerimizdeki öğretim programlarının ayniyet arzemesi de bazı yönlerden eleştirilebilir. Her şeyden önce bu ayniyetten, ismen farklı olan programlar açılırken istihdam alanlarına yönelik eleman yetiştirmeden ziyade, her derde deva, her dini meselede söz söyleyebilen, her problemi çözebilen, her alanda çalışabilen maharetli ilahiyatçılar yetiştirme düşüncesinin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Gayet iyi niyetli olduğundan şüphe etmediğimiz bu anlayışa karşın me-

¹⁷ Halis Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, *DİA*, Ankara: TDV, 2000, C. XXII, s. 71-72.

¹⁸ Bu programın eski ve yeni şekilleri üzerinde bilim adamlarımızın yaptığı değerlendirmeler için bkz. M. Fatih Genç, “Avrupa ve Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları -İspanya, Bosna Hersek, Hollanda, Belçika ve Almanya’daki İlahiyat Fakülteleri İle Bir Karşılaştırma-”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1 (ss. 27-45), 2013, s. 30-33 (http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/244720593_1301020816.pdf 02.06.2016).

zunlarımızın çalışacağı istihdam alanları ayniyet arzmemekte, birbirinden oldukça farklı özellikler taşımakta, dolayısıyla da birbirinden farklı bilgi birikimlerine sahip olan din uzmanlarını beklemektedir.

İstihdam alanlarına yönelik eğitim yapılmaması, programlarda alanla ilgili hemen hemen bütün derslerin okutulması gibi altından kalkılması son derece zor bir yükü beraberinde getirmektedir. Tek tip ilahiyatçı yetiştirme anlayışının da tetiklediği bu olumsuzluk, İlahiyat Fakültelerinde her öğrenciye hemen her dersin okutulması, bunun doğal bir sonucu olarak da kürsüden öğretme yönteminin uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yöntemde öğrenci yoğun ders çeşitliliği altında ezilmekte, dinlemeden başka bilimsel aktiviteye zaman ayıramamakta, belki ismini bile ilk defa duyduğu, iş hayatında çok az kullanacağı, muhtemelen hiç de kullanmayacağı bilgileri ihtiva eden derslere yeterli ilgiyi gösterememektedir. Bu durumun, öğrencinin motivasyonunu ve performansını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Eğitim-öğretimde tıkanıklığa yol açan böyle bir sistem, öğrencinin derse aktif katılımını, problem ortaya koymasını ve bunları çözmesini, proje bazlı öğrenmesini, bağımsız öğrenme amaçlı ödevler hazırlamasını ve ekip çalışmasını sağlayacak interaktif öğretim tekniklerinin uygulanmasını da zorlaştırmaktadır. Ağır ders yükü, öğrencilerin Arapça öğrenmelerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Mevcut sistemde öğrenci, aşırı ders çeşitliliğinin doğurduğu yoğun ders yükünü zamanında tamamlayabilmekten başka bir şey düşünmemektedir. Oysa Arapçanın öğrenilmesi, İslam ilimleri alanlarının olmazsa olmazıdır.

İstihdam alanlarına yönelik programlara yer olmayan mevcut İlahiyat Fakültesi yapılanmasının en dramatik zararı, eğitim-öğretim noktasında kendini göstermektedir. Öğrenci, görev yapmayı hedeflediği alanlar haricindeki derslerle yeteri kadar ilgilenmemektedir. Mesela, temel din hizmetleri alanında görev almayı düşünen bir öğrenci diğer derslere, böyle bir düşüncesi olmayan bir öğrenci de bu alanla ilgili derslere yeterince ilgi göstermemektedir. Öğrencinin güdülenmesini ve yetişmesini olumsuz yönde etkileyen bu durum, hem öğrenci hem de hoca için zor bir sürece ve gerilime işaret etmektedir. Bir kişiye, hayatı boyunca neredeyse hiç kullanmayacağı bilgileri öğretmeye kalkışmak, öğrencinin tepkisini çekme dışında fazla bir işe yaramayan beyhude bir çaba olup, abesle iştigalden öteye geçemez. Bununla birlikte, öğrencinin hedeflediği alanda değil de kadro açılan başka bir alanda çalışmak zorunda kalması, ilginç bir paradoks durumunu göstermektedir.

İstihdam alanlarına yönelik eğitim yapılmamasının ve tek tip ilahiyatçı yetiştirme düşüncesinin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan uygulama da nasibini almaktadır. Üzülerek belirtelim ki, haddinden fazla ders çeşitliliğiyle adeta kilitlenmiş gibi bir görünüm arzeden programlar, fakültelerimizde istihdam alanlarına yönelik uygulama imkânlarını neredeyse ortadan kaldırmaktadır. Mevcut programların genel olması, yani herhangi bir iş alanına yönelik olmaması, durumu daha da kötüleştirmektedir; zira takdir edilir ki, bir öğrencinin yukarıda işaret ettiğimiz geniş istihdam alanlarının her birinde uygulama yapması mümkün değildir. Eğitim-öğretimin tanımlanmış istihdam alanlarına yönelik olmaması, öğrenme çıktılarının tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Oysa fakültelerimizde hizmet alanları tanımlanmış programların yürütülmesi ve bunları hayata ilişkilendiren uygulamalara işlerlik kazandırılması, öğrencilerimiz için son derece elzemdir.

Son yıllardaki bütün iyileştirmelere rağmen, mevcut İlahiyat Fakültesi yapılanmasında, öğrencinin mezuniyetten sonra yukarıdaki alanların hangisinde görev yapacağı hâlâ muğlaklığını korumaktadır. Mezunlar öğretmenlik yapabilecekleri gibi, müftülük, vaizlik ve imamlık gibi temel din hizmetleri alanlarına da yönelebilirler veya ihtiyaç bulunan diğer bir alanda çalışmayı tercih edebilirler. Oysa onlar, öğrencilikleri süresince bu alanlardan birini ya da bir grubunu doğrudan hedefleyen yeterli öğrenim görmedikleri gibi, mesleklerini icra edecek düzeyde uygulama da yapmamışlardır. İlahiyatçıların çalışacakları alanlara ilişkin yeterli donanıma sahip olmalarını engelleyen bu durum, onların, meslek hayatlarında bazı sorunlarla karşılaşmalarının, bazen de –gördüğümüz kadarıyla- uyum sorunu yaşamalarının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Gerçekten çok farklı bir donanım isteyen uluslararası misyonlar ise, bunun en yoğun yaşandığı alan olmalıdır.

5. Uluslararası Boyutun İhmal Edilmesi

Halen yürütülmekte olan ilahiyat programlarının, pek çok açıdan üstün özelliklere sahip olmasına rağmen uluslararası konumlandırma açısından yeterli olduğunu söyleyebilmek hayli zordur. Oysa günümüzde eğitim kurumlarının ulusal yönleri kadar uluslararası niteliklerinin de güçlü olması beklenir. Küreselleşmenin ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal ve askeri alanlarda olduğu kadar

kültürel alanda da yoğun bir biçimde etkili olduğu, hayatın hemen bütün alanlarında radikal değişimlere sebebiyet verdiği¹⁹ ve insani değerleri yeniden şekillendirmeye başladığı çağımızda,²⁰ Fakültelerimizin uluslararası arenanın güçlü eğitim kurumları arasında yer alması büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Zira günümüz şartları, kurumlarımızın, küreselleşme olgusunun olumlu yönlerini avantaja çevirebilecek, olumsuz yönleriyle başa çıkabilecek, dolayısıyla da uluslararası rekabet süreçlerinden güçlenerek çıkabilecek bilimsel birikim ve stratejilere sahip olmasını zorunlu hale getirmiştir.

Ancak üzülererek belirtmeliyiz ki, Fakültelerimiz bahsettiğimiz bilimsel stratejilere sahip olmadığı gibi, ülkemizin uluslararası misyonlarında görev üstlenebilmek için gerekli nitelikleri haiz ilahiyatçılar yetiştirecek tatminkâr programlara da sahip değildir. Bazı merkezi fakültelerde son birkaç yıldan beri uygulanan Uluslararası İlahiyat Programı bile, bu anlamda yeterli olmaktan uzaktır. Zira bu programda öğrencilere, büyük dünya dinlerinin özelliklerinin neler olduğu ve onların yaygın bulunduğu bölgelerde bir İslam uzmanının nasıl görev yapması gerektiği hususunda yeterli bilgi ve beceri kazandırılmamaktadır.

¹⁹ Küreselleşme ve etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Acar, “Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi? Fırsat mı?”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 25-26 (ss. 13-26), Kış-Bahar 2002, s. 13 vd. (<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/25-26/03-mustafa-acar-ekonomik-siyasal-ve-sosyo-kulturel-boyutlariyla-kuresellesme.pdf> 30.10.2016); Abdullah Özkan, *Küreselleşme Sürecinin Medya Ve Kültür Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: TASAM Yay., 2006, s. 4 vd. (http://www.tasam.org/files/pdf/raporlar/kuresellesme_surecinin_medya_ve_kultur_uzerine_etikleri_11397ebf-ed2-4917-b0a0-9cf6457580c6.pdf 30.10.2016); Mehmet Yunus Çelik, “Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 32 (ss. 57-74), April 2012, s. 57 vd. (https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_132/2.cilt/57-74.pdf 30.10.2016).

²⁰ Adnan Mahiroğulları, “Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi”, *İ. Ü. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 50 (ss. 1275-1288), 2005, s. 1275 vd. (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/view/1023000290/1023000274> 30.10.2016); Gürcan Şevket Avcıoğlu, “Küresel Bilgi Teknolojilerinin Değerler Üzerindeki Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1 (ss. 1-20), 2011, s. 1 vd. (<http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/viewFile/639/461> 30.10.2016).

Din eğitiminin uluslararası boyutundan söz açılmışken belirtmeliyiz ki, ülkemiz din eğitimi alanında dünyanın önemli çekim merkezlerinden biri haline gelebilir. Türkiye'nin tarihi misyonu ve içinde bulunduğu stratejik konumu, ona bu sorumluluğu yüklemektedir. Ülkemizin bütün dünyada, özellikle Balkanlardan Çin'e kadar uzanan coğrafi hat üzerinde günden güne artan etkinliği bu sorumluluğu daha da artırmaktadır. Ülkemiz, bu sorumluluğunu bihakkın yerine getirebilmesi için, din eğitimi kurumlarını, öncelikle kendisinin, genelde bütün dünyanın, özelde İslam ülkelerinin, daha özelde de Türk dünyasının ihtiyaç duyduğu din uzmanlarını yetiştirebilecek düzeye yükseltmelidir. Bu hedef, ancak İlahiyat Fakültelerine –en azından birkaçına- yapısal olarak uluslararası bir nitelik kazandırılmasıyla, onların uluslararası düzeyde eğitim-öğretim yapan birer müesseseye haline dönüştürülmesiyle hayalden gerçeğe dönüşebilir. Aynı hedefe yönelik olarak, bu fakültelerde uygulanan eğitim-öğretim programlarının uluslararası ölçüğe çekilmesi gerekir.

Unutmamamız gerekir ki, Balkanlardan, Kafkaslardan ve Türkî Cumhuriyetlerden birçok öğrenci ülkemizde yüksek din eğitimi almaktadır. Ayrıca ülkemiz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve diğer kuruluşlar aracılığıyla, birçok ülkede orta ve/veya yükseköğretim düzeyinde din eğitimi veren okullar açmakta, sistemimizi oralara taşımaktadır. Eğer yapılanmamız ve verdiğimiz eğitim tatmin edici düzeyde olmazsa, bu ülkeler zamanla başka ülkelere yöneleceklerdir ki, bunun dini açıdan olduğu kadar stratejik açıdan da aleyhimize olacağı açıktır. O halde İlahiyat Fakülteleri ve buralarda verilen eğitim vakit geçirilmeden uluslararası niteliğe kavuşturulmalıdır.

Son olarak, yeri gelmişken belirtmeliyiz ki, günümüzün değişen dünya şartlarında bir eğitim-öğretim kurumundan beklenen en önemli işlevlerden biri, onun dünyadaki muadil kurumlarla rekabet edebilmesidir. İlahiyat Fakülteleri bu anlamda olması gereken konumda maalesef değildir. Özellikle yabancı dil konusunda çekilen sıkıntılar, bu konuda başlı başına bir engeldir. Bu kurumların yerelliği aşmalarına engel teşkil eden eksikliklerinin giderilmesi artık ertelenemeyecek bir zaruret halini almıştır. İslam tarihi bu hususta bize başarılı örnekler sunmaktadır. Mesela, meşhur Selçuklu veziri Nizâmü'l-mülk'ün (ö. 485/1092), sonradan Nizamiye Medreseleri diye anılacak olan medrese sistemini kurup yaygınlaştırırken, diğer amaçlarının yanı sıra Karamial Papaz Okulları başta olmak üzere Hıristiyan okullarıyla rekabet edebilmeyi de amaçladığı bilinmektedir.

Daha önceleri İslam okulları kurulurken de diğer din mensuplarına ait okullarla rekabet anlamında benzer amaçların gözetildiği anlaşılmaktadır.²¹

Müslümanlar, İslam tarihinin başlangıcından beri eğitim-öğretim alanında dünya ile rekabeti hiç göz ardı etmemişler, bu sayede dünya ile rekabet edebilecek pek çok ilim ve fikir adamı yetiştirmişlerdir. Müslümanlar, günümüzde buna düne göre daha fazla ihtiyaç içerisindeyler. Atalarımızdan devraldığımız mirası dikkate alarak, din eğitimi konusunda bütün dünyaya, özellikle de İslam dünyasına önderlik yapacak birikime, tecrübeye, potansiyele sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Yapılması gereken, yüksek din eğitimi kurumlarını bu hedefe ulaştırabilecek vizyon ve stratejiler geliştirmektir.

6. Strateji Yetersizliği

Son zamanlarda oldukça sık kullanılan strateji teriminin tarifini çeşitli şekillerde yapmak mümkündür. Bir tanıma göre strateji, kurum ile çevresi arasındaki ilişkileri analiz ederek, kurumun yönünün ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek faaliyetlerin tespiti ve gerekli araç ve kaynakların yeniden düzenlenmesi sürecidir. Diğer bir tanıma göre strateji, “örgütün amaçları, politikaları ve eylemlerini tutarlı bir şekilde bir araya getiren plan” anlamındadır. Özetle, bir terim olarak strateji, kurumların kaynaklarını ve yeteneklerini çevresel değişimleri de dikkate alarak en etkin şekilde kullanmalarını içerir.²² Bir başka tanımda ise, strateji, “Belli bir amaca ulaşmak için izlenmesi gereken yol, yöntemi tamamlayan parçalardan her biri. Başarıya ulaşmak için öngörülen politikaların etkinliğini artırmaya yönelik olarak iktisadi, kültürel, sosyal, siyasal ve diğer etkenlerin bir arada, uyum içerisinde yönlendirilmesi. Bir savaş ortamında askeri birlikleri başarıyla hareket ettirebilmek için en uygun ortam ve mevzilere zamanında yerleştirme.” biçiminde tanımlanmaktadır.²³

²¹ Güven, Türkiye Selçukluları'nda Medreseler, 127-28.

²² Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, 6. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s. 21'den nakleden Sefa Çetin, “Vizyon Yönetimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22 (ss. 95-103), 2009, s. 99 (<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi22/%C3%87ET%C4%B0N,%20Sefa.pdf> 10.02.2012).

²³ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yay., 1992, s. 355.

Biz burada stratejinin nasıl tarif edilmesi gerektiğini elbette tartışacak değiliz. Fakat yukarıya aldığımız tanımlardan hareketle bu terimi, “başarıya ulaşmak için kurum ile toplum arasındaki ilişkileri dinamik/konjonktürel bir biçimde çözümlenerek, yapılması gerekenleri, en uygun yer ve zamanda kendi aralarında bütünlük oluşturacak ve birbirini tamamlayacak biçimde yapabilmeyi sağlayan plan ve taktikler” anlamında kullanıyoruz. Strateji, çok ciddi zaman ve emek harcayarak farklı olanı görüp, benzer kurumların sunamayacağı farklı hizmetleri sunabilme sanatıdır. Strateji, çevresel şartlara bağlı olarak, bilimsel faaliyetlerin yönünü, ders ve eğitim programı tasarımlarını sürekli gözden geçirme ve yeniden planlama becerisidir. O halde İlahiyat Fakültelerinin en temel stratejisini, gerek toplumumuzun, gerekse civar toplumların din alanında şimdiye ve geleceğe yönelik ihtiyaçlarını tespit ederek uzun dönemli temel amaçları, eğitim biçimlerini ve programlarını bunlara göre şekillendirmek, konjonktürel değişiklikleri bu ihtiyaçlar doğrultusunda yapmak, ilmi araştırmalarda bu ihtiyaçların doğurduğu sorunlara yoğunlaşmak, velhasıl faaliyetlerde bu hususlara odaklanmak ve imkânları bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için kullanmak oluşturmalıdır. Böyle geniş tabanlı stratejiler uygulayan fakültelerin, belli bir süre sonra yüksek bir kalite düzeyine erişeceklerinde ve bir anda cazibe merkezleri haline geleceklerinde şüphe yoktur.

Stratejik planlama ile mevcut durumumuzun ne olduğunun, nereye varmak istediğimizin, amacımıza nasıl ulaşabileceğimizin ve başarı durumumuzu nasıl izleyip değerlendirebileceğimizin belirlenmesi de kastedilir.²⁴ Kurumun imkân ve imkânsızlıkları ile dış çevrenin olumlu ve olumsuz yönlerini bir arada değerlendirerek, atılması gereken adımları belli bir mantık örgüsüne kavuşturmak, stratejik planlamanın temel şartıdır. Bilebildiğimiz kadarıyla, Türkiye’de yüksek din eğitiminin, hassaten İlahiyat Fakültelerinin –olması gerektiği biçimde- net bir araştırma ve eğitim stratejisi ya da politikası mevcut değildir. Spesifik hizmet alanlarına değil de din uzmanına ihtiyaç duyulan bütün alanlara yönelik “genel ilahiyatçı” yetiştirme gayretindeki Fakültelerimizin programları, ister-istemaz çok genel ve dağınık amaçlar peşinde koşmak zorunda kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, genel ilahiyatçı yetiştirme düşüncesi, kapsamlı misyon belirlemenin, yüksek bir strateji, buna bağlı olarak da amaç ve vizyon geliştirmenin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.

²⁴ Gürel Tüzün, *Kurumsal Stratejik Planlama –Sık karşılaşılan sorulara cevaplar-*, Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi – REC Türkiye, 2008, s. 7.

Aynı stratejik dağınıklığı rastgele yapılan bazı akademik çalışmalarda da müşahede etmek mümkündür. Sırf kişisel olan stratejiler zaman zaman aynı konuların tekrar tekrar çalışılmasına neden olmaktadır. Araştırmalarda kolaycılığı tercih etme, bazen akademik merhaleleri kısa sürede aşma düşüncesinden de kaynaklanabilmektedir. Diğer bir problem de dini muhafaza namına sadece ezberlenmiş bilgiye ehemmiyet veren, fakat metodolojik gelişmeleri ve fikir üretimini küçümseyen veya dinden sapma olarak gören düşük profilli stratejilerin literal ve zahiri anlamayı, bazen de selefi bakış açısını beslemesidir. Böyle bir din anlayışında yeni problemler ve onlara karşı geliştirilen çözümler anlamını yitirmekte, hatta din dışılık olarak görülebilmektedir. Buna karşılık, yenilik namına geleneği neredeyse tamamen ihmal eden veya çağdışılık olarak gören aşırı görünümlü stratejiler de dinin hassasiyetlerini tehdit etmekte, değerlerini değersizleştirmekte, kavramlarının içini boşaltmakta ve dini zemini kayganlaştırmaktadır.

Konuyu biraz daha açacak olursak, “Kim Allah’ın indirdikleriyle hükmetmezse / yönetmezse, işte onlar kafirlerdir.”²⁵ ve “Onları bulduğunuz / yakaladığınız yerde öldürün.”²⁶ ayetleri bizim için örnek teşkil edebilir. Birinci bakış açısına göre, Allah’ın hükümleriyle hükmetmeyenler kâfir olup, görüldükleri yerde öldürülmeleri gerekirken,²⁷ ikinci bakış açısına göre, Kur’an’ın cihad emri günümüzde ilim öğrenmeye dönüştüğünden, bu ayetler herhangi bir hüküm ifade etmemektedir.²⁸ Yani, zahircilik şiddet ve terörü din namına meşrulaştırırken, modernistlik cihad kavramının içini boşaltmakta ve İslam’ı ılımanlaşmış etkisiz bir din haline dönüştürmektedir. Oysa stratejik bir düşünce, bu bakış açılarının ikisinin de temelsiz ve problemlili olduğunu, dolayısıyla kabul edilemeyeceğini gös-

---

²⁵ Mâide (5), 44.

²⁶ Bakara (2), 191.

²⁷ <https://tagut.wordpress.com/tag/kafirleri/> (06.06.2016).

²⁸ Mesela Kadıyaniler bu görüştedirler. Geniş bilgi için bkz. Durmuş Bulgur, “Kadıyânilik”, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, Cilt: 2, Sayı: 13 (ss. 1-38), 2008, s. 8, 10-11, 15, 26-29 (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusarkiyat/article/viewFile/1023010911/1023010151>); Ahmet Yöner, “Kadıyânilik Bağlamında Mehdilik”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 24 (s. 175-191), 2011/2, s. 181 (<http://www.ifdergisi.sakarya.edu.tr/article/viewFile/1052000010/1052000010>) erişimler: 10.06.2016.

terir. Farklı bir anlatımla, gelenekçilik adına moderni, modernlik adına da geleceği reddetmek akıllıca doğru olmadığı gibi, stratejik olarak da faydalı görünmemektedir, üstelik dini açıdan da doğru değildir.

Stratejik açıdan dikkat çekmemiz gereken diğer bir konu da din eğitimi süreçlerinde öğrenme veya yeni fikirlere tepki gösterme suretiyle ya da daha başka faktörlerle edinilen grupçuluğun ve mezhep taassubunun şiddete ve çatışmaya dönüşme potansiyeli taşımasıdır. İslam dünyasının tarihte acı örneklerini yaşadığı bu sorunun²⁹ yeniden ortaya çıkmasını, bazı Arap ülkelerindeki son gelişmeler, bölgesel ve küresel aktörlerin kışkırtmaları³⁰ maalesef olabildiğince tetiklemektedir. Ayrıca son yüzyıl içerisinde İslam dünyasında gitgide güçlenen ve oldukça dinamik bir yapı arzeden Selefi akımların din eğitimi alan genç kesimleri etkilememesi düşünülemez. Hangi türü olursa olsun, mezhep ve grup taassubunun kahir ekseriyetle dini metinler üzerinden temellendirildiğinde şüphe yoktur. Haricilerin, Selefilere ve İsmaililerin, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara saldırmak için istismar ettikleri ayet ve hadislerin sayısı az değildir. Bunların üstesinden gelebilmenin en etkili yolu, kutsal metin okumalarını isabetli yöntemlere ve ciddi analizlere dayalı olarak yapmaktır. Mahdut saatlerde çok fazla ders türünü okutmayı amaçlayan, bu yüzden de öğrenciyi yüzeysel bilgi düzeyine mahkûm eden eğitim programlarıyla bunu gerçekleştirmenin hayli zor olacağı açıktır.

Çalışmamızın bu kısmında zikrettiğimiz durumlar, Fakültelerimizin yerel ve küresel amaçlar için geliştirdikleri stratejilerin belli düzeylerden ileri geçemediğini ve yetersiz kaldığını göstermektedir. Neticede, eğitim-öğretime, programlara, bilgiye, araştırmalara vs. yönelik ciddi stratejiler tespit edilememekte, performans ve

²⁹ Metin Bozkuş, “İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1 (ss. 195-208), 2002, s. 199 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/339.pdf> 31.10.2016); Halil Aydınalp, “Sosyal Çatışma ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2 (ss. 187-215), 2010, s. 201-04 ([http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2010-19\(2\)/M8.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2010-19(2)/M8.pdf) 31.10.2016).

³⁰ SAM Dış Politika Toplantıları-2, *Ortadoğu’da Artan Kutuplaşma Tehlikesi ve Türkiye*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortado%C4%9Fuda-Artan-Kutupla%C5%9Fma-Tehlikesi-ve-T%C3%BCrkiye-optimized.pdf> (31.10.2016).

kalite ölçütleri belirlenememekte, kontrol edilebilirlik ve hesap verebilirlik kültürü oluşturulamamakta, hedefe ulaştırıcı etkili yöntemler geliştirilememektedir. Belirtmemiz gerekir ki, bunlar Fakültelerimiz kadar, belki çok daha fazla, ülkemizdeki yükseköğretim siyaseti ve üniversite yapılanması ile de yakından ilgilidir. Dolayısıyla bunlar, gelişimlerini tamamlamış bazıları haricindeki bütün yükseköğretim kurumlarının sorunlarıdır.

Strateji yetersizliği ile genel ilahiyatçı yetiştirme düşüncesinin birbirini tetiklemesinden kaynaklanan bu olumsuzluk, kendini en ağır biçimde eğitim-öğretim alanında hissettirmektedir. Bugün hiçbir fakültemiz spesifik alana yönelik eğitim yapmadığı gibi, hiçbir öğrencimiz de mezuniyet sonrasında yapacağı işe yönelik öğrenim görmemektedir. Daha doğrusu, öğrencilerimizin mezun olduktan sonra ne iş yapacakları tam olarak belli değildir. Öğretim elemanlarının genel bir eğitim stratejisi izlemelerine yol açan bu durum, fakültelerimizde eğitim-öğretimin kalitesini alabildiğine düşürmektedir.

Söz bu noktaya gelmişken, bir hususa daha işaret etmeyi gerekli buluyoruz. Aramızdaki sohbetlerde bazı arkadaşlarımız yüksek ilahiyat eğitimi yüksek tıp eğitimine benzeterek, İlahiyat Fakültelerinde tek tip program izlenmesi gerektiğinde ısrar etmektedirler. Biz bunu iyi düşünülmemiş bir görüş olarak telakki ediyoruz. Zira Tıp Fakültesinden mezun olan bir öğrenci hangi kurumda çalışırsa çalışsın, tabip olarak görev yapmakta ve bu statüsü kesinlikle değişmemekte, değişmesi de gerekmemektedir. Ayrıca uzmanlık gerektiren hastalıkların tedavisiyle pratisyen hekim değil, uzman hekim ilgilenmektedir. Hâlbuki ilahiyatçı böyle değildir; o, bir kurumda öğretmenlik yaparken, başka bir kurumda müftülük vazifesi veya başka bir görev üstlenebilmektedir. Birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip olan bu mesleklerden her biri ayrı bir öğrenim ve uygulama sürecini gerektirmektedir. Üstelik tek tip ilahiyatçı yetiştirme hevesi, misyonun, vizyonun, hedef ve amaçların genel kalması sonucunu doğurmakta, yeni ihtiyaçları ve konjonktürel yönelimleri karşılayabilecek özel ve özellikli stratejiler belirlemeyi hayli zorlaştırmaktadır.

Üzülerek belirtelim ki, İlahiyat Fakülteleri, dünyanın önde gelen din eğitimi kurumlarının yapıları, programları ve faaliyetleri incelenerek yapılandırılmış değildir. Hemen hiçbir fakültemizde yeni şartların ortaya çıkardığı ulusal, bölgesel ve uluslararası konjonktürde İslam'ın ve İlahiyat Fakültelerinin yerinin ne olması gerektiği hususunda herhangi bir fikir üretilmemektedir. Keza yeterli altyapıya

sahip olan fakültelerimizde dahi, en azından komşu ülkelerden öğrenci çekebilecek eğitim programları uygulanmamaktadır. Fakülte liderlerimiz ve ilgili olan herkes, ülkemizdeki ve dünyadaki gelişmeleri iyi okuyarak, yüksek din eğitimimiz hususunda sonuca odaklı, uzun dönemli stratejiler geliştirmeyi, dinamik kararlar almayı ve bunlara paralel olarak eğitim programları geliştirmeyi gündemlerine almalıdırlar. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinin mevcut durumları, misyon ve vizyonları gözden geçirilebilir. Şu husus iyi bilinmelidir ki, artık kendi öğrencisini bile layıkıyla yetiştiremeyen, milli ihtiyaçlarımıza dahi yeterince cevap veremeyen yüksek din eğitimi kurumlarıyla dünyaya açılmak, dünyadaki muadilleriyle rekabet etmek mümkün değildir.

Eğitim ve öğretimde yüksek kalite standartlarına ulaşmak, her eğitim kurumunun ilk hedefidir. Bunu gerçekleştirebilmek, her şeyden önce izlenen öğretim metoduna veya metotlarına bağlıdır. İlahiyat Fakültelerinde öğretim yöntemi olarak kahir ekseriyetle “kürsüden öğretim yöntemi” tercih edilmektedir. Ders işlemeden ziyade öğretim elemanının öğrencilere konferans vermesi şeklinde cereyan eden bu yöntemde öğrenciler pasif birer dinleyici durumundadırlar. Hoca merkezli olan bu yöntemin eğitim-öğretimin kalitesini artırmayacağı, aksine düşüreceği ve öğrencileri tembelleştireceği açıktır. Bunun yerine, öğrenci merkezli interaktif yöntemlere yönelmek, yüksek kalite standartlarına ulaşmada en isabetli yol gibi görünmektedir. Üstelik bu yöntem, halkalar oluşturarak ders yapma esasına dayanan geleneksel medrese yöntemiyle benzeşmesi itibarıyla kültürümüze yabancı değildir.³¹ Yine de belirtmeliyiz ki, biz burada bir öğretim yöntemini dayatıyor değiliz; aksine, ders işleme yöntemlerinin derslerin özelliklerine göre değişiklik arzedebileceğinin farkındayız. Fakat yöntem sorunu, “öğrencilerin alışkanlıkları, mevcut imkânlar” vs. bahanelere sığınarak geçiştirilmemeli, fakültelerimiz vakit kaybetmeden öğrenci merkezli öğretim stratejileri geliştirmelidirler.

Yüksek din eğitiminde din ve İslam bilimleri kadar İslam düşüncesi de önemlidir. Günümüzün ilahiyatçısı, sadece belli bilgileri öğrenen bir uzman değil, aynı zamanda öğrendiklerini yorumlayabilen, değişen şartlar karşısında yeni fikirler üretebilen, İslam düşüncesini, kültür ve medeniyetini güncelleyerek yeni nesle aktarabilen bir fikir adamı ve aydın olmak zorundadır. Aksi halde o, ne kendini büyümlü tarihin girdabına kapılmaktan kurtarabilir, ne de dinin hurafelere

³¹ Şanal, Osmanlı Devleti'nde Medreseler, 156.

ve hezeyanlara teslim olmasını ve yozlaşmasını engelleyebilir. Zira nasıl düşüneceğini hesap edemeyen, bildiklerini fikirleriyle güçlendiremeyen velhasıl dinini mantık örgüsüyle öremeyen bir ilahiyat uzmanının günümüz insanına verebileceği fazla bir şey yoktur. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, strateji geliştirmenin bir amacı da öğrencilerin, İslam'ın yapısı, tarihi ve bilim alanları üzerinde fikir üretmelerini teşvik ederek, onları yalnızca basmakalıp bilgiler ezberleyen monoton kişilere dönüşmekten kurtarmak olmalıdır.

Çalışma alanları için hangi özelliklere sahip ilahiyatçılar gerektiğini belirlemede müftü, vaiz, din dersi öğretmeni gibi paydaşların önerileri son derece önemlidir. Zira uygulamanın bizzat içerisinde olan bu paydaşlar çalışma alanlarının beklediği ilahiyatçının hangi donanımlara sahip olması gerektiğini biz öğretim üyelerine göre daha iyi bilebilirler. Bu bakımdan, strateji ve program geliştirilirken, dinin özü, eğitimin gerekleri ve çağdaş ihtiyaçlar kadar onların görüşleri ve talepleri de dikkate alınmalıdır. Hatta Yükseköğretim Kanunu'nda gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra paydaşlara Fakülte Kurullarında bile yer verilebilir. Onların fakülte kurullarında yer alması, ihtiyaç duyulan alanların ve bu alanlarda görev alacak ilahiyatçının nitelikleri hakkında bilgi edinmeyi kolaylaştırırken, buna paralel olarak uygulamayı ve kaliteyi de artıracaktır.

İlahiyat Fakültelerinin mevcut yapılarıyla elbette olumlu yönleri de bulunmaktadır. İtiraf etmemiz gerekir ki, bunlar az da değildir. Ancak ülkemizin din alanındaki temel ihtiyaçları göz önüne alınarak yapılandırılan İlahiyat Fakülteleri ve buralarda yürütülen lisans programları, Türkiye'nin yeni konumunda yetersiz kalmaktadır. Rahatlıkla söyleyebiliriz ki, mevcut yapıları ile İlahiyat Fakülteleri, alanında yeterli ilahiyatçılar yetiştirememekte, onların toplumsal etkinliklerini, statülerini ve rollerini olması gereken noktaya taşıyamamaktadır. Zira artık ilahiyatçılık mabed hizmetleriyle ve öğretmenlikle sınırlı değildir. Mevcut programlara eklenen birkaç seçmeli dersle de yeni ihtiyaçlara cevap verilemeyeceği açıktır. Keza yine bu yapıyla

Daha da çoğaltabileceğimiz bu gerekçeler, yüksek din eğitiminin işgücü alanlarıyla uyumlu hale getirilmesini, fakültelerimizde görev alanlarına yönelik ilahiyatçılar yetiştirilmesini, dolayısıyla öğrencilerin yeniden oluşturulacak programlarda bransa yönelik eğitim görmelerini zorunlu kılmaktadır. İlahiyat Fakültelerinin yöneticileri ve öğretim elemanları, "Nasıl bir dünyada yaşıyoruz?", "Nasıl bir gelecek bekliyoruz?", "Bu geleceğin inşasına müdahil olabilmek için nasıl bir ilahiyatçı yetiştirmeliyiz?", "Hangi tür ilahiyatçı hangi alanda daha yararlı olur?"

gibi sorulara doğru cevapları bulmayı başlangıç noktası yaparak, fakültelerimizin misyonlarını ve vizyonlarını, buna bağlı olarak da akademik bölümlerini ve öğretim programlarını yeniden belirleme sorumluluğuyla karşı karşıyadırlar. Gerçekten de stratejik derinlik İlahiyat Fakültesinin yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir.

7. Sonuç

Ülkemizde genellikle İlahiyat Fakültesi adı altında faaliyet gösteren yüksek din eğitimi kurumları ülkemiz tarihinde önemli fonksiyonlar icra etmiştir, etmeye de devam etmektedir. Hiç geliştirilmese bile bu kurumlar mevcut yapılarıyla yıllarca daha hizmet verebilecek birikime ve tecrübeye sahiptir. Geçen uzun yıllar içerisinde bu kurumlarda bölümlenmeden eğitim programlarına kadar pek çok değişiklik yapılmıştır. Ancak bunların yeterli düzeye ulaştığını söylemek oldukça zordur. Çeşitlenerek artan toplumsal ihtiyaçları karşılamak, tek tipli öğretimin doğurduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak, eğitim-öğretim programlarını istihdam alanlarına yönelik hale getirmek, uluslararası alanlarda rekabet edebilmek ve bütün bunlara yönelik stratejiler belirleyebilmek için değişim ve gelişim zorunlu görünmektedir.

Görmemiz gerekir ki, günümüzde din hizmeti, yalnızca müftülük, vaizlik ve imam-hatiplik gibi temel hizmetlerin ve öğretmenlik ve akademisyenlik gibi eğitim-öğretim hizmetlerinin sınırlarını çoktan aşmıştır. Toplumsal gelişmeler, hastanelerde, hapishanelerde vb. nevi şahsına münhasır yerlerde din hizmeti verilmesini, uluslararası misyonlarda ülkemizin dini yönden temsil edilmesini gerektiren özel din hizmeti (mesleki hizmet) alanları ortaya çıkarmıştır. Yüksek din eğitimi kurumlarımız bu alanlarda görev yapabilecek donanımlara sahip din uzmanları yetiştirmekten maalesef uzaktır.

İlahiyat Fakültelerinde uygulanan eğitim-öğretim programları özel hizmet alanlarına uzman yetiştirmekten uzak olduğu gibi, temel din hizmeti veya eğitim-öğretim alanlarından özel olarak birine eleman yetiştirmeyi de hedeflememektedir. Bu da tek tip ilahiyatçı yetiştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Her alanda hizmet vermesi düşünülen mezunların genel itibarıyla temel alanlarda bile yeterince başarılı olamadıkları bilinen bir gerçektir. Temel alanlarda bile tatmin edici düzeyde başarılı olmayan programların özel hizmet alanlarında da başarılı olama-

yacağı açıktır. Tek tip ilahiyatçı yetiştirme düşüncesinin, öğretim yöntemleri, uygulama eğitimi, vizyon ve strateji geliştirme, uluslararası rekabete girme gibi pek çok hususta daha sakıncaları bulunmaktadır. Son birkaç yıldır programların hayli çeşitlenmesiyle de bu sorunlar çözülecek gibi görünmemektedir. Zira İlahiyat Lisans Programının farklı görünüşlerinden ibaret olmaları itibarıyla, bu programların özde birbirinden çok da farkı bulunmamaktadır.

Kanaatimizce bu sorunların en uygun çözümü, öncelikle mevcut programların ıslah edilmesi, sonra da yukarıda değindiğimiz alanlarda, özellikle de yeni gelişmelerin ortaya çıkardığı ihtiyaç alanlarında görev yapabilecek donanıma sahip ilahiyatçılar yetiştirmeyi hedefleyen yeni programlar ihdas edilmesidir. Diğer bir anlatımla, din eğitiminin, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir. Sadece Fakültelerimizde böyle bir yenilenmeye gidilmekle problemin çözülemeyeceği ve sonuç alınamayacağı açıktır. İhdas edilecek programların işlerlik kazanabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi mezunlarımıza istihdam sağlayan kurumların mevzuatlarında gerekli değişiklikleri yaparak bu programlar üzerinden personel alımına yönelmesi zorunlu gereklidir.

Tarihi misyonu ve içinde bulunduğu stratejik konumu, Türkiye'ye güçlü bir din eğitimi sorumluluğu yüklemektedir. Ülkemizin bütün dünyada, özellikle Balkanlardan Çin'e kadar uzanan coğrafi hat üzerinde günden güne artan etkinliği bu sorumluluğu daha da artırmaktadır. Ülkemiz, bu sorumluluğunu bihakkın yerine getirebilmesi için, din eğitimi kurumlarını, öncelikle kendisinin, genelde bütün dünyanın, özelde İslam ülkelerinin, daha özelde de Türk dünyasının ihtiyaç duyduğu din uzmanlarını yetiştirebilecek düzeye yükseltmelidir.

Kaynakça

- Abbûd, Nâfi' Tevfik, "Abbasiler Döneminde Bağdat Dışındaki Irak Medreseleri", Çev. Eyyüp Tanrıverdi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 7 (ss. 73 – 99), Mart 2006.
- Acar, Mustafa, "Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi? Fırsat mı?", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 25-26 (ss. 13-26), Kış-Bahar 2002 (<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/25-26/03-mustafa-acar-ekonomik-siyasal-ve-sosyo-kulturel-boyutlariyla-kuresellesme.pdf> 30.10.2016).

- Arslan, Ali, “Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi’nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13 (ss. 9-36), Haziran 2007 (<http://ded.dem.org.tr/gorsel/pdf/ded-13-makale-1.pdf> 05.04.2009).
- Arslan, Durmuş, “Kıraat İlminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII/1-2 (ss. 291-317), Aralık 2003 (http://isamveri.org/pdfrg/D01956/2003_2/2003_2_ARSLAND.pdf 28.09.2016).
- Aşıkoğlu, Nevzat Y., “İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları Ve Kaliteye Yolculuk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1 (ss. 1-9), Sivas, 2005 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1043.pdf> 12.07.2011).
- Atay, Hüseyin, “Medreselerin Islahatı”, *AÜİF Dergisi*, C. XXV, 1981 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9804.pdf> 23.12.2012).
- Avcıoğlu, Gürcan Şevket, “Küresel Bilgi Teknolojilerinin Değerler Üzerindeki Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1 (ss. 1-20), 2011 (<http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/viewFile/639/461> 30.10.2016).
- Aydın, M. Şevki, *Din Öğretimi Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi* (<http://www.flwi.ugent.be/cie/msaydin1.htm> 15.12.2008).
- Aydınalp, Halil, “Sosyal Çatışma ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2 (ss. 187-215), 2010 ([http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2010-19\(2\)/M8.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2010-19(2)/M8.pdf) 31.10.2016).
- Ayhan, Halis, “İlahiyat Fakültesi”, *DİA*, Ankara: TDV, 2000, C. XXII, s. 71-72.
- Beşikçi, Mehmet, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu’nda Tabur İmamları”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt: 11, Sayı: 1 (ss. 1-33), 2016 (<http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/TBTKK/akademikincelemeler/5000164638.pdf> 28.09.2016).
- Boyacıoğlu, Ramazan, “Beyanü'l-hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2 (ss. 51-92), 1998 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/214.pdf> 01.09.2011).
- Bozkuş, Metin, “İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1 (ss. 195-208), 2002 (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/339.pdf> 31.10.2016).
- Bulgur, Durmuş, “Kadiyânilik”, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 13 (ss. 1-38), 2008.
- Çelik, Mehmet Yunus, “Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 32 (ss. 57-74), April 2012

(https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_ /3 2/2.cilt/57-74.pdf 30.10.2016).

Çetin, Sefa, "Vizyon Yönetimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22 (ss. 95-103), 2009
(<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi22/%C3%87ET%C4%B0N.%20Se fa.pdf> 10.02.2012).

Demir, Ömer - Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yay., 1992.

Erdem, Ali Rıza, "Üniversitemizin Bilim Tarihimizdeki Yeri", *Üniversite ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2005 (<http://www.universite-toplum.org/pdf/235.pdf> 31.10.2011).

Genç, M. Fatih, "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları -İspanya, Bosna Hersek, Hollanda, Belçika ve Almanya'daki İlahiyat Fakülteleri İle Bir Karşılaştırma-", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1 (ss. 27-45), 2013 (http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/244720593_1301020816.pdf 02.06.2016).

Güven, İsmail, "Türkiye Selçukluları'nda Medreseler", *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2 (ss. 125-146), Yıl 1993 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/482/5659.pdf> 10.09.2011).

Hızlı, Mefail, "Kuruluşundan Osmanlılar'a Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, Yıl: 2, sayı: 2 (ss. 273-281), 1987
([http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/ilh/1987-2\(2\)/M28.pdf](http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/ilh/1987-2(2)/M28.pdf) 31.10.2011).

Kazıcı, Ziya, "Alay", *DİA*, Ankara: TDV, C. II (ss. 347-48), 1989.

Koştaş, Münir, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", *A ÜİF Dergisi*, Cilt: 31 (ss. 1-27), 1989 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9898.pdf> 23.12.2011).

Mahiroğulları, Adnan, "Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi", *İ. Ü. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 50 (ss. 1275-1288), 2005
(<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/view/1023000290/1023000274> 30.10.2016).

Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2015.

Özkan, Abdullah, *Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006
(http://www.tasam.org/files/pdf/raporlar/kuresellesme surecinin medya ve kultur_uzerine_ etkileri_11397ebf-ed2-4917-b0a0-9cf6457580c6.pdf 30.10.2016).

SAM Dış Politika Toplantıları-2, *Ortadoğu'da Artan Kutuplaşma Tehlikesi ve Türkiye*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM),

YÜKSEK DİN EĞİTİMİ KURUMLARINDA DEĞİŞİM VE YENİLENMENİN GEREKÇELERİ

<http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortado%C4%9Fuda-Artan-Kutupla%C5%9Fma-Tehlikesi-ve-T%C3%BCrkiye-optimized.pdf> (31.10.2016).

Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (ss. 23-39), 1999
(http://www.isam.org.tr/documents%5C_dosyalar%5C_pdfler%5Cislam_arastirmalari_dergisi%5Csayi03%5C023_039.pdf 23.12.2012).

Şanal, Mustafa, “Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2003/1 (ss. 149-168) (http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_14/14_sanal.pdf 23.12.2011).

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 20, Toplantı: 3, s. 227-281.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (http://tr.wikisource.org/wiki/Tevhid-i_Tedrisat_Kanunu 09.04.2009).

Tüzün, Gürel, *Kurumsal Stratejik Planlama –Sık karşılaşılan sorulara cevaplar-*, Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi – REC Türkiye, 2008.

Unan, Fahri, “Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi Sempozyumu (4-6 Aralık 1998 İzmir)*, Ankara, 1999, ss. 181-193 (http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik22.html#_ftn1 31.10.2011).

Yakut, Esra, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, No: I, 2003,
(http://w2.anadolu.edu.tr/arastirma/hakemli_dergiler/sosyal_bilimler/pdf/2003-1/sos_bil.2.pdf 28.09.2016).

Yönem, Ahmet, “Kadiyânîlik Bağlamında Mehdilik”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 24 (s. 175-191), 2011/2
(<http://www.ifdergisi.sakarya.edu.tr/article/viewFile/1052000010/1052000010> 10.06.2016).

<http://www.divinity.ankara.edu.tr/> (02.06.2016)

<https://ilahiyat.marmara.edu.tr/ogrenci/ders-programlari-icerikleri/> (02.06.2016)

<https://tagut.wordpress.com/tag/kafirleri/> (06.06.2016).

ALİ RIZA GÜL